

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Վ Ա Հ Ա Ն Տ Է Ր Ե Ա Ն

(Շար. տես Բազմ. 1927, էջ 49)

ԸՍՈՒԵՑԱԻ Թէ յոռետեսութիւնը Տէրեանի բանաստեղծական ետին հիմը կը կազմէ և թէ ան կ'եղծանէ ու կը չըացնէ ամէն բան կեանքին մէջ, կեանքի այս չէութեան խորհուրդն և անկից ծագած տառապանքը երգել բանաստեղծին համար անկարելի չէ. ատիկա ըրած է Լէորատի և մասամբ նաև Վիլնի. բայց տեսակ մը տրամադրութիւն կը պահանջէ հեղինակին մէջ, վերանալու, մոռնանալու, ընդհանրանալու, և այն ատեն յոռետեսութիւնը քերթողութեան կու տայ զազափարական բնոյթ մը և կ'ունենանք բանաստեղծութիւնը մտածութեանն՝ որ հաւասարապէս սրտէն կը բխին: Տէրեանի կը պակսէր այդ իմացական տրամադրութիւնը. տեսնուեցաւ արդէն թէ վերջին տարիներուն՝ երբ յոռետեսութիւնը իր ըով բնազանցական բան մ'եղաւ, նուազեցաւ անոր թելարած շունչն ալ՝ իր քերթուածներուն մէջ, որոնք ալ տաղաչափուած դաւանազրի հանդամանք առին: Ուստի բանաստեղծը ամփոփուած իր սեղմ շրջանակին մէջ՝ հոն ապրեցաւ և հեկեկաց. բայց իր այդ ֆիզիոներուն տալու համար աւելի տարածականութիւն, յարեցաւ նոյն աւանդներն ընդհանրացող գրական դպրոցի մը՝ խորհրդապաշտութեան, որ իր ընդգրկած արուեստի եղանակով և միջոցներով կը կարծէր աւելի յաջող ներկայացնել հոգեկան կացութիւնները, այսպէս խորհրդապաշտութիւնը՝ ուսկից հրապուրուելով ձգուեցաւ Տէրեան, հիմը կազմեց անոր գրական արուեստին:

Խորհրդապաշտութիւնը՝ իբր գրական դպրոց, արդիւնք է յափրանքի: Էութիւն մը որ յափրացած է, ենթադրենք կեանքէն կամ բանաստեղծութեան ձևէ մը, ալ

կը կորսնցնէ իր գիտակցութիւնն և կենսունակութիւնն ալ նկատմամբ կեանքին կամ բանաստեղծութեան այդ ձևին. իր իղձերուն, զազափարներուն նաև ձկտում. ներուն բնորոշ ծանօթութիւնը չունի. պատկերներ և զգացում իր երևակայութեան ու մտքին կը ներկայանան տարտամ և անծիր շրջանակի մը մէջ, առանց ցուցնող երանգներու, առանց իրարու հետ կապ ունենալու. ամէն զազափար ու պատկեր ինքնուրոյն կեանք և ինքնուրոյն դաշնակութիւն կ'առնէ ան ալ թոյլ կեանք մը, առանց ցայտունութեան և ոյժի, որ միւս սերուն վրայ տիրէ: Այս պատճառաւ խորհրդապաշտութիւնը կոչուեցաւ նաև անկման դպրոց: Անկում կը նշանակէ, ինչպէս կ'ըսէ հոգեբան մը, յորինուածքին մէջ միութեան և մէկ ուղղութեան պակասութիւն, որով հիւսուածքի իւրաքանչիւր մաս ատանձնական գոյութիւն կը ստանձնէ և անհատարար կը գործէ. երբ այսպէս զօրութիւն մը բաժնուած և անշատուած է իր տարրերուն մէջ, ալ տեական չի մնար և անկումը տեղի կ'ունենայ: Գազափարներն և զգացումներն ալ երբ տարրալուծուած են իրենց մասերուն մէջ, այլևս ուրիշ բան չեն արտայայտեր եթէ ոչ միայն ստուերներ՝ որ կը յաճին, զգացողութիւններ՝ որ կերպով մը զգայաբանքի մէջ չեն:

Յափրանքը յետոյ հակազդեցութիւն ալ կը ներգործէ մարդու մէջ, այսինքն հակադրութեան վիճակ մը կը ստեղծէ այն իրին կամ կացութեան դէմ՝ ուսկից էութիւնը յափրացած է, ենթադրենք կեանքէն. որով այլ ևս առողջ խորհուրդներ չեն որ կը լուսաւորեն և կ'ուղղեն մեր էութիւնը այլ թախծալից տրամադրութիւն

մը, որուն վրայ ալ գրեթէ բնաւ գիտակցութեամբ չենք անդրադառնար. ասկից մթութիւն և ցաւ կը նշմարենք ու կը զգանք ամէն իրի և դէպքի մէջ, սպաննող միայնութիւն մը մեր շուրջն ու մեր մէջ: Այս բոլոր տարրերը հիմը կազմեցին խորհրդապաշտ դպրոցի գրական օրինազրդին:

Տէրեանի բոլոր քերթուածները այս դպրոցին կանոններով գծագրուած են, գրեթէ ամէնքը իրարու կը նմանին կառուցութեամբ, թելադրութեամբ և գործադրութեամբ: Իրը նպատակ կամ խորք կը ծառայէ, անդրադառնալ մը ցաւի կամ սիրոյ կամ ուրիշ խորհուրդներու վրայ, ասիկա սակայն շատ քերթուածներու մէջ ծայր կ'առնէ արտաքին իրակապութենէ կամ եղելութենէ մը. հեղինակը սակայն այդ արտաքին աշխարհէն միայն մէկ քանի գիծեր կամ զգացողութիւններ կը տեսնէ, անոնց ամբողջ շրջածիրը կամ գոյներու զանազանակներն ու կենդանութիւնը աչքին չեն զարներ. մասնաւորելու և զանոնք քանդակելու ալ զաղափար չունի. կը գոհանայ այն վաղանցուկ ցուցով՝ որ ժամանակը կը սեւեռէ իր աչքին մէջ. այդ ցուրը շարժում մը կամ պահ մըն է, և բանաստեղծին համար տեսած մը խորհրդանիշ կ'ըլլայ բնութեան էութեան և յաւիտենական օրէնքներուն՝ որոնք հաստատուն կուտանը կազմած են այդ շարժումին: Խորհրդապաշտին համար երևոյթներու հոսանք, տութեան և փոփոխութեան մէջ բուն իրականութիւնը կը ցնդի և իրը զգացողոյ կը մնայ միայն շարժումը՝ որ իրեն կը ներշնչէ կերտել բանաստեղծութիւն մը ներանձնայ և հոգեխտով, որ պարունակէ արտաքին աշխարհի փոփոխականութեան մանրադրուագները իր եսին մէջ հայելացուած, այլակերպուած և հոգեկան վիճակներու վերածուած: Տէրեան միայն այդ շարժումին լայն իմաստաբարութիւնը չկրցաւ ունենալ. իր ջով այդ շարժումը միայն է, հետեակ և սողացող ու կ'արթնցնէ սոսկ ամփոփ և թոյլ զգացում մը, առանց ընդարձակուելու և տիեզերական ըլլալու:

Մերթ, արտաքին իրականութենէն զատ, քերթուածները ծնունդ կ'առնեն նաև ներքին կացութենէ մը, հոգեկան վիճակէ մը. բայց նորէն հոս ալ չի զբաղիր անոնց էութիւնը բնորոշելով և կամ տարբեր վերլուծելով: Խորհուրդ մը կամ զգացում մը, ենթադրենք ցաւինը կամ մենութեանը, իր ամբողջական զարգացումին չի հասնենք, անոնց վրայ դատողութիւններ չ'ընելալ. ներ ու չի թուարկեր. զանոնք թարմացը. նեղու կամ սաստկացնելու փոյլ չ'ընենք. անոնց մէկ զգայնութիւնը միայն իրեն կ'առթէ կրականութիւն մը տարտամ՝ բայց ամէն բան պարուրող, ինք կը բաւականանայ անով և անոր թրթուացումներուն մէջ կը սիրէ սուգուիլ և յուզուիլ, Ո՛րքան արտայայտութիւնը անորոշ և անծիր ըլլայ, կը կարծէ որ խորհուրդն ալ ծաւալուն և կենսունակ կ'ըլլայ: Երբեմն սակայն արուեստագէտի նրբութիւն և փափկութիւն կը դնէ այդ վիճակներու թելադրանքին մէջ, վիճակներ որ կազմուած չեն կարծես ոչ իրական ցաւէ, ոչ երազէ և ոչ իրզէ. ուր սակայն լուսնակը մոռած ցոյցեր ունի, ուր խօսքերը անբարբառ են, ուր լացը չ'արտասուել, և ամենէն զգալին՝ կը լսուի հեկեկումը և կը ջօշաւ փուր դալուկ ձեռքերու հպումը: Ո՛րքան դառն է խաբխափել այս մթութիւններուն մէջ, մինչդեռ շուրջը այնքան լոյս և գեղեցկութիւն կայ: — Ահա թէ Տէրեան ինչպէս կ'ազդուի արտաքին իրականութենէն և ներքին կացութիւններէն. անոնց արտակայական ըմբռնումը չունի. իր ներսէն դուրս հոսող սեւութիւնը թոյլ չէ տուած ստեղծել երանգուն զգայնութիւններ, կերպարուած հրաշակներու դէմքեր, շողողուն բնանկարներ. ինք՝ նուազ տեսողապան և վերակոչող՝ նայած է այն ամէնուն, օգտապաշտի պէս, իրը շարժառիթի, հրաւերելու անձնական յուզումը:

Յուզումը քերթողական ստեղծագործութիւն մը անկորուստ պահելու գլխաւոր մէկ տարրն է. լուսանիւթի պէս կը ծաւալի և կը սրարբեցնէ ընթերցողը, իսկ

մեր էութեան մէջ ամենէն պարզ և նախնական վիճակներէն է և կը յայտնուի մեր ամենախորքնազգներուն հակազդողութեամբ. կը ծնանի երբ զաղափար մը կամ ուրիշ ազդակ մը մեր էութեան հիմերը կը խռովէ, որով մեր յորինուածքի համարաշխութիւնը կը խարխալի: Երկու եղանակով երևան կու գայ. մէջ մը անկարծելի փոթորկի մը նման ներքսապէս ցուցորելով ամէն բան և արտազեղուելով յորդումներով. մէջ մըն ալ լուեխայն արտահայտութիւններով, հանգարտ՝ բայց անդու գործող, նուազ կենդանի բայց գուցէ աւելի խոր. կարծես նեղ ճեղքուածքէ մը մեր ջղային գորութիւնը կաթիլ կաթիլ կը հեղուէ և կը սպառփ: Տէրեանի ըստ տեսնուածը այս երկրորդ տեսակէն է: Յուզումը իրապէս կը պատկանի բանաստեղծական եսին. բայց այն ձևով որ յայտ կու գայ իր մէջ, պէտք է նկատել արդիւնք իր արուեստին՝ խորհրդապաշտութեան: Կայծկլտացող և հեւցող յուզում մըն է, մարմնող և նուազկոտ, թելազրուածքիչ բառերով, անպարագիր և անծիր բայց արտաբերութեամբ պարզ այնքան անկեղծ: Յուզումին շարժառիթ եղող իրականութիւն կամ եղելութիւն չի գնահատեր իրենց առարկայական արժէքով, այլ ինչպէս որ իր բնազդները զանոնք կը զուսակեցնեն իրենցով և զգայնութիւններով, այլ անով՝ որ սիրտը անոնց վրայ կը սրսկէ. որով ո՛չ թէ իրենք զինք կը յուզեն իրենց բնութեան համեմատ, այլ անոնց ներկայութեան առջև ինք կը յուզուի իր բնութեան և տրամադրութեան համեմատ: Այս պատճառաւ իր բանաստեղծութիւններուն մէջ մենք իր եսին պատմութիւնն է որ կը կարդանք, լաւ ևս, կը զգանք, ոչ թէ իր կենսազրութիւն կամ նկարէն վերարտադրում, այլ կցկոտուր մեղեդի մը կազմուած՝ կիսաձայներէն այն նուազութիւններուն, յուսակտրութիւններուն, սիրոյ մեղեդիներուն՝ որ մարմնիլ և հեկեկալ տուին իր եսին. արձագանգով մը սակայն, որ բնաւ չի մեղծի վասն զի կ'երկարի կեանքի անհունութեանը մէջ.

այսպէս իր ոտանաւորները՝ կազմով փոքր, մեծ քերթուածներու տարածականութիւնը կը հազնին, ծաւալելով հեռաւոր գետնի մը վրայ:

Ըսուեցաւ արդէն թէ բանաստեղծը գոյնի տեսութիւնը շատ չունի, որով ոչ ալ պատկերներու փնտառուքը. երբեմն սակայն ասոնք ի բնէ կը ծնանին յաջող երանգով և ցուցով: Կ'ախորժի մերձեցումներ ընել ընդդիմադիր տարրերու, համադրելով անհաղորդ զգացողութիւններ՝ որ ստէպ հաճելի անակնկալներ կը ստեղծեն: Ամենէն շատ բծախնդիր կարեւորութիւն տուած է քերթուածներու արտաքին կատարելութեան, տաղաչափական կազմին, ոտանաւորի ձևին. այս կողմով զինք կարելի է նկատել ժառանգորդ դասականութեան. ոճի, լեզուի և արտաքին յորինուածքի կատարելութեան վրայ մասնաւոր բանախօսութիւն ալ կատարած է: Խորհրդապաշտ դպրոցն արդէն կը հակադրէ վիպականին նկարչական ոճին՝ երաժշտականը. Վերլէն նրբերանգին հետ յանձնարարած է նաև «de la musique avant tout»: Տէրեան խզմտանցով կ'աշխատի ընծայելու համար իր քերթուածներուն զաշխակաւոր և սահուն հնչականութիւն մը, երաժշտութիւն մը որ իր հոգեկան վիճակը բացատրէ. բառերու ընտրութեան մէջ կը զգուշանայ խիստերէն և կորովիներէն, քիչ անգամ մակդիրներ և բառեր կը կուտակէ ինչպէս ըրած է Հատուածին մէջ և խեղդած զգացումը. կարելիին չափ պարզ բառեր կը գործածէ, որքան պարզ և բնական այնքան անկեղծ. զգացումը արդէն ինքնարժէք է, կը բաւէ անոր տալ շարժում մը մեղմ և միաձև, տեսակ մը նուազի տարտամութիւն, ձայներ որ նուաղկոտ թրթռան և հեռանան անսահմանութեան զաղափար տալով. այս պատճառաւ մերթ բառերը կը կրկնէ, յանկեղծներ կը կազմէ՝ որպէս զի զգացումը արձագանգէ արձագանգ տարողին. այս բոլորը իրեն ունակութեան պէս եղեր է: Ընդհանրապէս գործածած է կարճ տողերով ոտանաւորի

ձեռք, համառոտ տարողութեամբ ճերթուածի կազմը, յանգերուն խնամք տարած է որպէս զի ունենայ երաժշտութիւն մը հեշտաւուր բայց ոչ բարձրացող և ոչ տիրացող, ոչ թէ երգող այլ ֆիւշող և զողտը, երաժշտական աստիճանին զլիւսաւոր ձայնները չեն որ կը կազմեն այս նուազը, այլ երկրորդականները:

Ինչ ծագած է այս ամենէն. արուեստ մը աւելի intuitif քան շլացնող, ուրուագրող և երփնաւորող քան վերակոչող և զունագեղող, աւելի դաշնակաւորող քան symphonisant. այս արուեստով ալ սակայն ճերթուածներէն ոմանք հմայքոտ կտորներ եղած են նրբերանգի և դաշնակաւորումի քնարեցողութեան, ուր հումակ կայ նաև բանաստեղծին սիրտը: Տեսողութեան տեսակէտով իր ճերթուածները կարելի է նկատել մոգական երևոյթներ՝ որ կը դիւթեն և կ'առինքնեն. բաական է սակայն իրազեկ ըլլալ և ծանօթանալ իրին բուն էութեան ու մերկ իրականութեան, և կախարդանքը կը ցնդի: Տէրեան սակայն այդ դիւթական երևոյթին խորը դրած է սիրտն ալ, ինչ որ կ'անքին մէջ չի կորուսիր. եթէ այդ սրտին յուզումը խոր ալ չըլլայ, անորոշութեան և մթու թեան մէջ դժուար է միջոցներ նշմարել, բայց զգացուած և անկեղծ է. ահա ինչ որ կրնայ տեսլ:

Հ. Կ. ՔԻՊԱՐԵԱՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊԱՊԻՆԻ

ՀԱՅ ԵՒ ԳԻՆԻ

ՅԱՐԱՐԻԹԻՆ

Երբ ափերուն վըրայ հսկայ մ'հայրենի կը շնչէ չէ՛ք տաքը շեման վրայ ձմրան, եւ կեղեիկն վրայ բեկ՝ սառած դժոխքին կը փայլի ժպիտն Ամասիին բեր ծաղկանց մէջ,

Մանկութենէն վերջ սիրտը զրէ՛ թէ մեռած՝ Ուր տխրութեան եւ հեշտութեան համի առաւ, Ու վայելցց մա՛նն բերկրանք լիաբուռն Առանց ըստուեր թողու գոհնիկ չարութեան,

Արթուն՝ հնչուն առտուն ուժգին կը թնդէ Երկնքին տակ համակ արծաթ 'աղամանդ Գորշ ու կարմիր քաղաքին վրայ գոռացող Գարուցեալին տօնին համար յաղթական:

Խոնարհ ձօնով չընոստացա՛ր Աստուծոյ Հէգ կեանքդ առանց յետը կոշման՝ անպայման. Չարչարանքի արցունք մ'հազազ չընքից Գարութենէն զըւարթացած կէտօրին:

Աւասիկ խնշը մերկ, չիրիմը՝ թափուր, Շեման վըրայ այրին՝ բացուած առ յաւէտ Հրեշտակներէ պայծառ այգին մէջ ազօտ, Դիր սիրտըդ նոր, մակարդ սիրոյ ընծայուած

Գրաւ փրկանքի յոգնատըխուր անցեալիդ Առ Տէրդ յաւէ՛ծ որ քեզ զընց շահեցաւ. Վըմարելով քեզ քրտնախառն իր արիւնն. Քրիստոս կոչուած ցիտսը՝ Տէրդ կենդանի:

ԱՂՈՒԲ ԱՌ ՏԱՆԳԷ

ՄԱՀՈՒՆԱՆ ՎԵՅՀԱՐԻԻՐԱՄԵԱԿԻՆ

(1921)

Ա.

Աղիկամի և անկեղծիկ կու գամ քեզ Վասն զի ինձ քաղաքացի եղար դուն Սուրբ Պետրոսի Գրան Արարիչի Տանգէ,

Եւ փլորենտեան բարբառը մեր խաղտախուզ Ջոր դըժոխքի կրակով կրկին ձուլեցիր, Որ զի հնչէ երկինքը Էս աստուածեան,

Ջայն նախ ուսայ ես մայրենի շրթունքէն, Դեռ եւրս զայն չիւրացուցած հըգօրեղ Քու տեսրակիդ քերթութենէն վեհապանծ:

Ու ես ծընայ ոչ հեռու քու մարդերէդ Ուսազանին մէջ չքնաղ Սուրբ Յովհաննէս Եղաջ քեռի պէս ազգական Քրիստոսի:

Արդ որ ճիշդ վէց հարիւր տարի մեռաւ գնաց Այն օրէն ուր տենդը առաւ տարաւ քեզ Ուրիշ երկիր ուր լաւագոյն զգեստ հագնիս,

Որդերու գունդը որ մարմինըդ շնչեց, Շիրմէն փախած կը սաւառնի չորս բոլորդ, Բերած ուրիշ անասուններ ալ իր հետ,